

ΚΩΣΤΑΣ ΘΕΟΛΟΓΟΥ - ΑΘΗΝΑ ΣΠΗΛΙΩΤΗ

Αναστοχασμός περί την επανάσταση

Στόχος μας είναι να προϊδεάσουμε τον αναγνώστη περί την ασάφεια ή την αοριστία του όρου επανάσταση για οποιαδήποτε εποχή καλούμαστε να εξετάσουμε. Καθετί (φαινόμενο, κατάσταση, συμπεριφορά κ.ο.κ.) πρέπει να προσπαθούμε να το κατανοούμε στο πραγματικό πλαίσιο αναφοράς μας, αποφεύγοντας επιστημολογικές επιλογές που φαίνονται προσφυείς, αλλά προσεταιρίζονται οιονεί τεχνικές ευκολίες, οι οποίες είναι αδύναμες ή άστοχες επιστημονικά. Μελετώντας την επανάσταση ή τον ξεσηκωμό μερίδας του πληθυσμού οφείλουμε να έχουμε κατά νου τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι, ο λαός, αξίωνε τις πολιτικές διεκδικήσεις του, και πώς αυτό αποτυπωνόταν με τους ανάλογους μετασχηματισμούς στο κράτος και στο σύστημα παραγωγής (καπιταλισμός). Κινδυνεύοντας να θεωρηθούμε ως στρουκτουραλιστές, θεωρούμε ότι πρέπει να μας ενδιαφέρει εμβριθώς η κατανόηση των παραγόντων, των δρώντων υποκειμένων, των πτυχών της κουλτούρας και της κοινωνικής κατασκευής.

Στην ιδέα και στην έννοια της στάσης ως επανάστασης μας εισήγαγε ο αείμνηστος Λεωνίδας Μανωλόπουλος το 1977. Τότε,

στο Σπουδαστήριο Ιστορίας- Αρχαιολογίας, στη Φιλοσοφική Σχολή του ΑΠΘ, μελετούσε εμβριθώς και αναλυτικώς τους όρους με τους οποίους αποδίδονταν στην αρχαία ελληνική γραμματεία οι εσωτερικές συγκρούσεις των πόλεων κρατών, δηλαδή οι λέξεις *στάσις*, *επανάστασις*, *νεωτερισμός* και *κίνησις*. Μέχρι τότε δεν είχε εκπονηθεί σχετική μελέτη. Στην εισαγωγή της διατριβής του εξηγεί ότι επιδιώκει να παρουσιάσει τα ιστορικά γεγονότα που χαρακτηρίζονται με καθέναν από τους όρους αυτούς, να επισημάνει τις εκάστοτε διαφορετικές παραστάσεις που υποδηλώνονται με τη χρήση των ίδιων όρων και να καθορίσει τη σημασία που είχαν αυτές οι παραστάσεις και επομένως οι αντίστοιχοι όροι στη θεώρηση των εσωτερικών συγκρούσεων.¹

Στη διεξοδική μελέτη του ο Μανωλόπουλος, έστω κι αν περιορίζεται στην Αρχαιότητα, διαπιστώνει καίρια την επιστημολογικά προβληματική ανομοιογένεια των χρησιμοποιούμενων στη νεότερη και στη σύγχρονη ιστοριογραφία όρων για τις εσωτερικές συγκρούσεις των ελληνικών πόλεων, σε γενικά έργα αλλά και σε ειδικότερες μελέτες. Μας δίνει προσφυώς και παραδείγματα, όπως ότι τον γνωστό από την περίφημη περιγραφή από τον Θουκυδίδη *εμφύλιο πόλεμο της Κέρκυρας* (427 π.Χ.) ο Άγγλος ιστορικός George Grote (1794-1881) αποδίδει με τον μη πολιτικό γενικό όρο *troubles* (ταραχές) παρόλο που σε άλλα σημεία της μελέτης του τον αποδίδει ως *revolution* (επανάσταση).² Ο John B. Bury (1861-1927) χρησιμοποιεί τους όρους *civil war* και *party struggles*,³ αλλά και *revolution*, και παραλληλίζει τις βιαιότητες που διαπράχθηκαν στα Κερκυραϊκά με τη ...Γαλλική Επανάσταση. Στην έκθεση του Γερμανού ιστορικού Karl Julius Beloch (1854-1929) το ίδιο γεγονός, που μόλις προαναφέραμε, παρουσιάζεται ως *εμφύλιος πόλεμος* (*Bürgerkrieg*) μεταξύ του δήμου (*Demos*) και των ευπόρων (*Besitzende*).⁴ Στον 5ο τόμο της *Αρχαίας Ιστορίας* του Κάιμπριτζ

αποδίδεται ως *struggle of parties* ή και *party warfare*.⁵ Στη μελέτη του Gustave Glotz (1862-1935) αποδίδεται ως *la lutte des parties*, παρασυρμένος ίσως από τον προηγηθέντα Άγγλο μελετητή.⁶ Ο Μανωλόπουλος σημειώνει ότι θα άξιζε τον κόπο να συγκεντρώσει και να συγκρίνει κανείς τους όρους που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν τις ίδιες εσωτερικές συγκρούσεις και στα γενικά έργα άλλων συγγραφέων από διάφορες εποχές.⁷ Συνεχίζοντας παρατηρεί ανάλογη έλλειψη επαρκούς έρευνας και στις ειδικές μελέτες, π.χ. για την έννοια *στάσις*. Οι μελέτες αυτές, οι οποίες έγιναν κυρίως στα μέσα του περασμένου αιώνα, εστίαζαν σε επιμέρους προβλήματα των εσωτερικών συγκρούσεων - και μάλιστα σε ορισμένες πόλεις και εποχές - με τη θεώρηση του φαινομένου σε ορισμένους μονάχα συγγραφείς ή με το φαινόμενο στο σύνολο του, δηλαδή σε όλη την ελληνική ιστορία. Ο Ronald Legon,⁸ λόγου χάρη, μελετά τη συμπεριφορά των ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων κατά τις στάσις, όπως και τις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν σ' αυτές από τις αντίπαλες πολιτικές παρατάξεις, αξιοποιώντας έξι παραδείγματα (Κέρκυρα, Μυτιλήνη, Μέγαρο, Άργος, Σάμος, Φλειούς). Ο όρος *στάσις* αποδίδεται ως *civil war* (*εμφύλιος πόλεμος*) ή *civil strife* (*εμφύλια διαμάχη*), ενώ η λέξη *επανάστασις* αποδίδεται ως *subversion* ή *coup*, αλλά και ως *revolution*.⁹ Μάλιστα, στη γενικότερη μελέτη *The Class Struggle in the Ancient World* (1981) του Geoffrey Ernest Maurice de S^c Croix (1910-2000),¹⁰ όπου εξέταζε από μαρξιστική άποψη τις εσωτερικές συγκρούσεις σε όλη την κλασική αρχαιότητα, είναι καταφανής η έλλειψη της έρευνας των σχετικών όρων. Μάλιστα, διαπιστώνουμε ότι ήδη από τον τίτλο της ευρέως αναγνωρισμένης μελέτης του ουδείς ελληνικός όρος μπορεί να συσχετιστεί με την επιλογή του όρου *class struggle* από τον συγγραφέα. Ας έχουμε εξ αρχής υπ' όψιν, λοιπόν, ότι η χρήση διαφορετικών όρων μαρτυρά διαφορετικές θεωρήσεις, οι

οποίες είναι συνήθως επιστημολογικώς εσφαλμένες, όπως όλες οι επιστημονικές προσπάθειες να ερμηνεύσουμε κοινωνίες ή στάσεις του παρελθόντος με εργαλεία μεταγενέστερα, σύγχρονα και εν πάση περιπτώσει ξένα προς την ιστορική πραγματικότητα που προσπαθούμε να εξετάσουμε και να κατανοήσουμε.

Η ιδέα και η έννοια της επανάστασης

Ιστορικά, η επανάσταση έχει θεωρηθεί ως καταστροφική ή καταλυτική δύναμη, από την ελληνική αρχαιότητα μέχρι τον ευρωπαϊκό μεσαίωνα. Οι αρχαίοι Έλληνες έβλεπαν την επανάσταση ως ενδεχόμενη, δηλαδή πιθανή, κατάσταση, αφού παρατηρούσαν ότι έχει επέλθει πλέον καταρράκωση των θεμελιωδών ηθικών και θρησκευτικών αρχών της κοινωνίας. Κάθε ακραία μεταβολή στο βασικό αξιακό σύστημα ή στις βασικές πεποιθήσεις της κοινωνίας αποτελούσε το πρόσφορο έδαφος για την εξέγερση, τον ξεσηκωμό, την επανάσταση. Ο Πλάτων πρέσβευε ότι ένας στερεά περιχαρακωμένος κώδικας πεποιθήσεων μπορεί να αποτρέψει τις εξεγέρσεις. Στην ίδια γραμμική σκέψης, ο Αριστοτέλης κατέληξε επίσης ότι, εάν η κοινωνία βασίζεται σε σαθρό αξιακό σύστημα, τότε θα είναι ευάλωτη σε μια τέτοια «επαναστατική» κατάσταση. Παρ' όλο, λοιπόν, που η ιδέα της επανάστασης αρχικώς προσφύεται στην αριστοτελική έννοια των κυκλικών μεταβολών στις μορφές διακυβέρνησης, τώρα πια σηματοδοτεί τη θεμελιακή απομάκρυνση από κάθε προηγούμενο ιστορικό μοντέλο, εφόσον η επανάσταση συνιστά *αμφισβήτηση της καθεστηκυίας τάξης* και την μετέπειτα εδραίωση κάποιας διάδοχης νέας τάξης ριζικώς διαφορετικής από την προηγούμενη.

Η επανάσταση (revolution) στην κοινωνική και πολιτική επιστήμη έχει τον χαρακτήρα μιας μείζονος, αλλά ξαφνικής και ως εκ

τούτου τυπικά *βίαιης*, αλλαγής στη διακυβέρνηση, στους συσχετισμούς και στις δομές. Είναι άραγε η επανάσταση απλή πράξη πολιτικής ανυπακοής ή αντίδρασης σε μια καθεστηκυία ή εν πάση περιπτώσει δεδομένη τάξη πραγμάτων; Πρέπει να έχει η επανάσταση ως στόχο την κατάκτηση της εξουσίας αντικαθιστώντας μια άλλη πολιτική δύναμη που ασκεί εξουσία; Σε κάθε περίπτωση αναφερόμαστε σε βίαιη ανατροπή μιας κυβέρνησης ή κοινωνικής τάξης επ' ωφελεία ενός νέου συστήματος διακυβέρνησης ή εξουσίας. Ή μήπως πρέπει να εκλαμβάνουμε ως επανάσταση και τις απλές εξεγέρσεις, μικρότερης κλίμακας και τοπικού χαρακτήρα που σημειώνονται κατά την περίοδο της φεουδαρχίας και αφορούν συγκεκριμένους γαιοκτήμονες και συγκεκριμένο πληθυσμό δούλοπάροικων; Βέβαια, ο όρος χρησιμοποιείται κατ' αναλογία σε όρους όπως η Βιομηχανική Επανάσταση, στο πλαίσιο των οποίων η επανάσταση αφορά μια ριζική και βαθιά μεταβολή στις οικονομικές σχέσεις και στις τεχνολογικές συνθήκες. Οι μεγάλες επαναστάσεις στην ευρωπαϊκή ιστορία, συγκεκριμένα η ένδοξη αναίμακτη (Αγγλική) επανάσταση του 1688–1689, η αστική αιματηρότατη (Γαλλική) Επανάσταση του 1789 και η κατοπινή διπλή (Ρωσική) επανάσταση του 1917, δεν άλλαξαν μονάχα το σύστημα διακυβέρνησης, αλλά συνάμα και το οικονομικό σύστημα, την κοινωνική δομή και τις πολιτισμικές αξίες των κοινωνιών μέσα στις οποίες εκδηλώθηκαν.

Στη διάρκεια του ευρωπαϊκού μεσαίωνα βασική προτεραιότητα αποτελούσε η διατήρηση των κατεστημένων πεποιθήσεων και μορφών διακυβέρνησης. Αποδιδόταν μεγάλη προσοχή στην εξεύρεση μέσων κατάπνιξης της «επανάστασης» (μάλλον του ξεσηκωμού ή της αναταραχής) και καταστολής των διαθέσεων αλλαγής στην κοινωνία. Η θρησκευτική εξουσία, άλλωστε, ήταν τόσο ισχυρή και η δική της πίστη στη διατήρηση του κατεστημένου τρόπου και

της τάξης πραγμάτων, ώστε η Εκκλησία, ως ιδεολογικός μηχανισμός εννοείται, υποδείκνυε στους ανθρώπους να αποδέχονται τις ανισότητες της εξουσίας, αντί να επιφέρουν καταστάσεις ανισοροπίας στην κρατούσα κοινωνική ευταξία.

Όψεις της εξέγερσης στη μεσαιωνική Ευρώπη

Ο Μεσαίωνας ξεκινά συμβατικά με την κατάλυση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας τον 5ο αιώνα (476 μ.Χ.) και τελειώνει με την ανακάλυψη του Νέου Κόσμου τον 15ο αιώνα (1492),¹¹ και έκτοτε ο ευρωπαϊκός ιμπεριαλισμός εγκαινιάζει την περίοδο των νέων χρόνων για τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Εξετάζοντας την περίοδο του Μεσαίωνα εντοπίζουμε εξεγέρσεις και, συχνά-πυκνά, διαμάχες ή κρίσεις ανάμεσα σε διαφορετικούς πόλους εξουσίας, όχι όμως επαναστάσεις. Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός πως ο Μεσαίωνας αποτελεί αργόσυρτη ιστορική περίοδο με αλληπάλληλους ποικίλους ανασχηματισμούς, εδαφικούς, πολιτικούς, οικονομικούς, θρησκευτικούς και πολιτιστικούς. Κύρια χαρακτηριστικά της εποχής είναι η ασφυξία από τη φτώχεια, η επικοινωνιακή αφασία, επειδή εξέλιπε κάποια κοινή διάλεκτος, η απομόνωση των κοινοτήτων, η απόλυτη ανισότητα και ένας κόσμος χωρισμένος κατά βάση σε δούλους και αφέντες.¹² Οι αφέντες δημιουργούσαν μιαν ελίτ, μια κλειστή κοινωνία, και οι δούλοι υποτάσσονταν συνήθως πειθήνια στην εξουσία, κοσμική ή εκκλησιαστική.¹³ Πριν τη Γαλλική Επανάσταση δεν υπάρχουν κράτη παρά μόνο κρατικά μορφώματα, συνήθως βασιλεία, χωρίς την ιδιότητα του πολίτη, μιας και οι κάτοικοι κάθε περιοχής είναι απλά υπήκοοι που διμορφώνουν την ταυτότητά τους μέσα από την υποταγή στους εκάστοτε άρχοντες.¹⁴ Υπό αυτό το γενικότερο πρίσμα, δεν ήταν

εφικτό να οργανωθούν «επαναστάσεις» που να μετουσιώνουν κάποια ιδέα σε συστηματική και καθολική διεκδίκηση με στόχο την ανατροπή του υπάρχοντος συστήματος, εφόσον αυτό θα προαπαίτουσε την ενημέρωση και τη συνειδητοποίηση των δικαιωμάτων των ατόμων. Ο Αλμπέρ Καμύ (1913-1960) εύστοχα αναφέρει στον *Επαναστατημένο Άνθρωπο* ότι η επανάσταση είναι κάτι ξεχωριστό από την εξέγερση. Η εξέγερση συνιστά διαμαρτυρία χωρίς συνοχή, μια αναταραχή που δεν αναδύεται απαραίτητως στηριγμένη σε κάποιο σύστημα και σε συγκεκριμένες αιτίες. Η επανάσταση, αντιθέτως, έχει ως αρχή μια συγκεκριμένη ιδέα, «είναι ακριβώς η εισαγωγή της ιδέας στην ιστορική εμπειρία, ενώ η εξέγερση είναι μόνο η κίνηση που οδηγεί από την ατομική εμπειρία στην ιδέα».¹⁵

Ο Μεσαίωνας, λοιπόν, έχει στιγματιστεί ως η χιλιετία των μαύρων χρόνων στη δυτική ευρωπαϊκή ιστορία· μια εποχή που παρεμβαίνει ανάμεσα στα επιτεύγματα της κλασικής Αρχαιότητας και της Αναγέννησης και ανοίγει την καθαρτήρια θύρα του στους νεότερους χρόνους. Πολλοί μελετητές αποδίδουν στον Μεσαίωνα καθετί που είναι οπισθοδρομικό και τον χαρακτηρίζουν ως περίοδο που μαστίζεται από τις μεγαλύτερες κοινωνικές αδικίες, την απόλυτη φτώχεια και εξαθλίωση και την πνευματική επιβράδυνση. Παρ' όλα αυτά, σε εκείνα τα μαύρα χρόνια η εξέλιξη, έστω και αργόσυρτη, δεν σταμάτησε· αντιθέτως, υπήρξαν φαινόμενα ανάπτυξης σε αρκετούς τομείς της κοινωνικής ζωής. Ας εξετάσουμε, λοιπόν, τους ανθρώπους του Μεσαίωνα και στις μεταξύ τους σχέσεις, στις ομαδοποιήσεις τους και στις σχέσεις μεταξύ αυτών των ομάδων, ώστε να αντιληφθούμε πώς οι ίδιοι οι άνθρωποι του Μεσαίωνα βίωναν και κατανούσαν την εποχή στην οποία ζούσαν και τι τους ωθούσε κατ' επέκταση να υποτάσσονται ή να αντιδρούν στις πολιτικές, οικονομικές και λοιπές «κινήσεις» των δομών που τους εξουσίαζαν.¹⁶